

MOBILITATEA SOCIALĂ ÎN ORAȘUL HUNEDOARA. 1945-1968

Mara Mărginean*

Abstract: *Between 1945 and 1968 the population of the Romanian city Hunedoara grew from 7,000 to 70,000 people. As less than fifteen percent were born within the city's limits, the other eighty five were incoming migrants originating in all parts of the country. At the core of this mobility process there were placed both practical and ideological concerns. For the large mass of the people, the newly built urban space would open up possibilities for better living conditions given the numerous and highly remunerated jobs in the steel plant in the city. For the politicians, instead, the ideological rhetoric claiming that the development of the heavy industry would grant the country's economic independence fuelled a complicated program aiming to modernize both the space and the people inhabiting it. Dwelling upon archival documents and employing the theoretical model of development as expression of ultramodernism, coined by James C. Scott, this study approaches the labour force's mobility towards Hunedoara from three main overlapping perspectives: the ideological grounding of the economic program, the bureaucratic involvement into the making of the site, and the population's reaction to it as stated in the dynamic of the socio-professional structure of the city.*

Keywords: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Hunedoara, migration, steel industry, bureaucracy.

Acest articol propune o analiză a procesului de formare a unui nou spațiu urban în România – Hunedoara – prin studiul etapelor succesive de mobilitate a forței de muncă spre acest oraș care, în primii ani postbelici, a fost o emblemă a industrializării socialiste. În demersul nostru pornim de la premisa că procesul de industrializare, strâns legat de cel de urbanizare, are potențialul modernizării sociale. Mai mult decât atât, modernizarea produce efecte similare pretutindeni, indiferent de ideologia regimului care o aplică. Cum a funcționat acest mecanism? Proiectul modernizator angajează ample politici publice, precum industrializare, urbanizare, educație sau tehnologizare, ca puncte de reper pentru acțiunea de transformare totală a realității, și urmărește re-invenția societății prin raționalizarea experienței umane, standardizarea condițiilor de viață și ordonarea raporturilor din interiorul statului după principii de eficiență. Formarea indivizilor educați în spiritul unor valori laice, comune, atât culturale cât și economice, și cu un comportament previzibil, a circumscris preocuparea pentru buna funcționare a statului în temeiul legii și pentru legitimarea programului politic. Translația de la o societate tradițională, rurală, la una modernă, rațională, s-a produs ca urmare a influxului tehnologic în urma căruia atât structura instituțională cât și principiile economice sunt redefinite în funcție de individ, care înlocuiește familia extinsă sau comunitatea tradițională ca unități sociale de bază. Astfel, prioritățile, interesele,

* Drd., Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca; e-mail: maramarginean@yahoo.com

motivațiile, așteptările individuale devin elemente importante în condiționarea întregului mecanism social. Aceste schimbări afectează deopotrivă spațiul public și pe cel privat. Ca urmare a modernizării raporturile la nivelul familiei se modifică. Prin abandonarea rolului tradițional al femeii de casnică și integrarea ei în activități lucrative nu numai că se echilibrează raporturile de gen în interiorul familiei, iar ambii parteneri devin deopotrivă actori importanți ai procesului social, dar apar și schimbări structurale, precum regândirea geografiei locuinței, a funcționalității spațiului în interiorul orașului pentru a servi noii înțelegeri a confortului – aprovizionare cu bunuri de larg consum, acces la cultură sau facilități de recreație. De regulă, finalitatea proiectului este mult mai importantă decât mijloacele folosite, ceea ce însă nu îi conferă statului libertate absolută de acțiune; sistemul permanent de cenzură reciprocă, de influențare între autoritate și populație, implicarea acesteia din urmă în procesul propriu-zis de transformare în detrimentul agențiilor, economiei etc. produce un echilibru la nivelul sistemului¹.

Pierderea echilibrului în favoarea autorității centrale duce la dezvoltarea unei ideologii *ultramoderniste*, prin care statul preia controlul asupra întregului program. James C. Scott a identificat două condiții esențiale pentru ca ultramodernismul să se materializeze: o elită progresistă elaborează o critică amplă a societății existente și propune soluții de transformare de la zero a acesteia într-un regim autoritar, și o societate pasivă, care nu are resursele sau puterea de a reacționa la impulsul modernizator. La baza ultramodernismului se află „o mare încredere în sine în ceea ce privește progresul constant și continuu, dezvoltarea cunoașterii științifice și tehnice, creșterea pronunțată a producției, proiectarea rațională a ordinii sociale, satisfacerea tot mai eficientă a nevoilor oamenilor și, nu în ultimul rând, controlul sporit asupra naturii, inclusiv a celei umane, proporțional cu nivelul înțelegerii științifice a legilor sale”². Ultramodernismul a constat într-o preocupare exclusivă pentru viitor, ignorarea tradiției și angajarea prezentului ca mijloc pentru implementarea programului de transformare totală prin recursul la știință și tehnologie. A avut un caracter profund vizual, materializat prin proiecte de anvergură care se orientau fie spre transformări radicale ale spațiului după modelul logicii iluministe de dominație asupra naturii, fie pe normarea parametrilor vieții sociale prin crearea de categorii comportamentale, clasificări și standardizări atotcuprinzătoare prin care toate aspectele unei societăți să fie cuantificabile și deci previzibile pentru factorii de decizie. Interconexiunea dintre optimismul ideologiilor ultramodernismului față de infailibilitatea proiectului de transformare și promisiunea progresului permanent și îmbunătățirea condițiilor de trai

¹ Brendan O’Leary, *The Elements of Right-Sizing and Right-Peopling the State*, in Brendan O’Leary, Ian Lustick și Thomas M. Callaghy (coord.), *Right-Sizing the State: the Politics of Moving Borders*, New York, Oxford University Press, 2004, p. 15; Michael Foucault, *Space, Knowledge and Power*, in James dos. Faubion (coord.), *Michel Foucault. Essential Works of Foucault 1954-1984. Power*, vol. III, Penguin Books, 2002, p. 354.

² James C. Scott, *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*, Iași, Polirom, 2007, p. 120.

ale populației îl plasează în sfera utopicului și ridică semne de întrebare asupra fezabilității sale. Ca atare, implementarea *de facto* a acestui tip de ideologie a devenit un rezultat al întrepătrunderii dintre birocratie și indivizi.

Acest studiu pornește de la premisa că reperatele ideologiei ultramoderniste au stat la baza întregului demers constructiv al României socialiste datorită interconexiunii dintre economia planificată și agenda de transformare radicală a socialului care au alimentat toate acțiunile desfășurate în jurul Uzinelor de Fier din Hunedoara, dar că pe parcursul a două decenii (1945-1968) au apărut germenii unor tendințe de autoreglare a mecanismului social. Astfel, întregul proiect s-a derulat sub coordonarea unei elite politice care se autodeclara progresistă, liderii partidului comunist, și a vizat transformarea unei largi mase de populație.

Scott a considerat că lipsa de realism în raportarea la concepte definitorii pentru modernitate, precum experiență în prevederea reacțiilor și inflexibilitate în adaptarea și nuanțarea proiectului la realitățile locale, creșterea și dezvoltarea, învățarea, au determinat ca pe parcursul așa-zisului proces de transformare să apară reacții de rezistență. El a reevaluat raportul dintre resurse și proiectul economic, translatând centrul de greutate de la autoritățile centrale la structuri atomizate. Atâta timp cât puterea nu se găsește în instituții sau în structurile statului, ci este distribuită pe întregul spectru al societății, raporturile dintre actori sunt reglementate prin mijloace de control economic, și ca atare, proiectul nu poate fi în întregime prevăzut. Raționalizarea și standardizarea excesivă nu au luat în considerare principiul reacției individuale, fie de ordin instituțional, fie uman³. Ca atare, în vreme ce procesul productiv e transformat într-un eveniment social, iar mediul construit e o oglindă a producției, „pe măsură ce societatea se extinde un set de relații sociale și de proprietate sunt implementate în timp pe baza proprietății private și a proprietății asupra pământului”⁴. La baza raportului în interiorul societății s-a găsit localizarea resurselor și a mijloacelor de producție/muncă care însumează componenta economică în funcție de care se delimitează și consecințele acestora – instituții, orașe, bunuri de larg consum sau raporturi sociale.

Acest raport de forțe s-a regăsit și în Hunedoara. Ca atare, abordările evenimentelor care s-au succedat pe parcursul a două decenii evidențiază permanenta reevaluare a programului în funcție de reacțiile individuale. Reflectând interconexiunea dintre politică și industrializare, ambele definite din perspectiva lecturii marxiste a relațiilor economice, spațiul urban al Hunedoarei ilustrează foarte elocvent transmutările survenite în înțelegerea modernității

³ Pentru raporturile dintre putere, stat și libertate individuală vezi Colin Gordon, *Governmental Rationality: an Introduction*, în Graham Burchell, Colin Gordon și Peter Miller (coord.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, Chicago, The University of Chicago Press, 1991, p. 43-45; Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*, Berkeley, University of California Press, 1995.

⁴ Alexander Cuthbert, *The Form of Cities. Political Economy and Urban Design*, Oxford, Blackwell, 2006, p. 43.

socialiste, care a oscilat între internaționalismul proletar girat de Moscova și politica de autonomie⁵. De exemplu, în publicațiile anilor '50, nou construitul centru muncitoresc Hunedoara a beneficiat de o imagine foarte favorabilă. Numeroase reportaje despre activitatea Uzinelor de Fier, ridicarea de locuințe sau condițiile de trai de invidiat au umplut multe pagini și au consumat multă cerneală. Implicarea statului, girată de prevederile economiei planificate și de un sistem instituțional centralizat, a trasat un proiect detaliat de dezvoltare în perspectivă a orașului în funcție de valoarea producției, necesarul de locuitori, valorile consumului etc. Devenit într-un interval foarte scurt un veritabil centru de atracție pentru populația întregii țări, orașul s-a poziționat pe scena urbană print-o situație ambivalentă: pe măsură ce numărul celor nou veniți creștea, imposibilitatea de a asigura spațiu locativ decent forței de muncă adâncea contradicțiile sociale. De aici a apărut și reacția socială specifică ideologiei ultramoderniste. Pe de o parte, relația dintre instituțiile statului socialist, care condiționate fiind de sistemul economiei planificate și de mecanismele birocratice diferite de la o țară socialistă la alta, și chiar de la o regiune la alta a făcut ca factorii de decizie din teritoriu să se implice diferit în efortul de materializare a programului⁶. Pe de altă parte, funcționarea unui sistem birocratic, deja viciat de negocierile și adaptările decizionale din interior, a fost încă o dată condiționată de practicile de consum ale locuitorilor – locuințe, achiziții de bunuri și servicii, mobilitatea forței de muncă etc. –, care nu au putut fi integral cuantificate și prevăzute în planurile anuale și cincinale, ceea ce a imprimat sistemului o marjă semnificativă de imprevizibil⁷.

Pornind de la acest elemente, propunem o abordare a fenomenului mobilităților forței de muncă spre și dinspre Hunedoara pe mai multe paliere. O primă componentă constă în contextualizarea fenomenului social în funcție de dinamica strategiilor economice legate de Hunedoara. Apoi, textul va analiza gradul de convergență dintre prevederile ideologice de transformare totală a realității cu evenimentele din teren, respectiv se va opri asupra practicilor specifice relațiilor

⁵ Liviu Târău, *Între Washington și Moscova: politicile de securitate ale SUA și URSS și impactul lor asupra României, 1945-1965*, Cluj-Napoca, Edit. Tribuna, 2005; Ghiță Ionescu, *The Reluctant Ally. A Study in Communist Neo-Colonialism*, Ampersand Books London, 1965.

⁶ Pentru relația dintre urbanizare, muncitori și economia planificată în spațiul sovietic, vezi mai recent Donald Filtzer, *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia. Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010; idem, *Soviet Workers and De-Stalinization: The Consolidation of the Modern System of Soviet Production Relations, 1953-1964*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992; Jeffrey Rossman, *Worker Resistance Under Stalin: Class and Revolution of the Shop Floor*, Cambridge, Harvard University Press, 2005.

⁷ Pentru practicile de consum în socialism, vezi Susan E. Reid, *Gender and the Destalinization of the Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev*, in Emma Casey, Lydia Martens (coord.), *Gender and Consumption: Domestic Cultures and the Commercialisation of Everyday Life*, Aldershot, Ashgate, 2007; Lewis H. Siegelbaum (coord.), *Borders of Socialism: Private Spheres of Soviet Russia*, New York, Palgrave Macmillan, 2006.

decizionale în plan industrial. Vom concluziona prin schițarea evoluției structurii socio-profesionale a populației orașului pentru a determina măsura în care această componentă socială s-a creionat ca un răspuns la un proiect de modernizare în interiorul statului. Folosind cu precădere materiale arhivistice și date statistice culese cu ocazia recensămintelor derulate în 1948, 1956 și 1966, acest studiu urmărește să identifice trei aspecte convergente referitoare la specificul cotidianului socialist. Care au fost valențele ideologice ale proiectului și cum s-au pliat acestea pe o realitate socială preexistentă, dominată de raporturile și legăturile sociale specifice lumii rurale? În ce măsură un program economic centralizat a reușit să mobilizeze un număr semnificativ de indivizi și cum a evoluat acesta pe parcursul a mai mult de două decenii, marcate la rândul lor de schimbări profunde la nivelul contextului politico-economic? Care a fost gradul de consistență a procesului pe parcursul intervalului analizat și cum s-a reflectat aceasta asupra evoluției structurii urbane a țării?

Contextul economic al dezvoltării Hunedoarei

Parte a „avântului patriotic al clasei muncitoare de ridicare a producției”, dezvoltarea Hunedoarei după 1945 a fost rodul întrepătrunderii viziunilor ideologice și a priorităților politice⁸. Cu prilejul Conferinței Naționale a Partidului Comunist, desfășurată în octombrie 1945, Gheorghe Gheorghiu Dej a menționat Hunedoara ca fiind un important centru industrial al României datorită tradiției siderurgice îndelungate: „progresul țării este în directă și nemijlocită legătură cu progresul industrializării țării, iar [...] de tăria industrială a țării depinde în mare măsură însăși independența statului nostru.”⁹ Gheorghiu Dej a arătat că, prin intermediul industriei grele, capacitatea statului de a acumula resurse și mijloace de producție va crește, fapt care va facilita stabilitatea puterii politice: „uzinele din Hunedoara, după estimările specialiștilor, vor asigura producția de oțel necesară pentru următorii treizeci de ani.”¹⁰ Din punctul de vedere al comuniștilor, investițiile în acest centru industrial erau necesare pentru stimularea întregii economii naționale atâta timp cât, ulterior, alte sectoare, precum dezvoltarea urbană, construcția de locuințe, consumul și producția de bunuri de larg consum aveau să fie integrate în cadrul sistemului socialist de management al statului: „progresul continuu al principiilor industriale sovietice va produce creșterea condițiilor de trai ale populației datorită existenței unor centre industriale de tip sovietic.”¹¹ Drept urmare, imediat după 1948 numeroși specialiști sovietici au fost detașați la Uzinele de Fier din Hunedoara, iar angajați hunedoreni au

⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Raportul politic al Comitetului Central la Conferința națională a Partidului Comunist Român, octombrie 1945, Articole și cuvântări*, vol. I, București, 1959, p. 61-68; vezi și „Scânteia”, 29 octombrie 1945.

⁹ G. Gheorghiu-Dej, *Raportul politic*, p. 62.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Buletinul Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistemizare I*, 1946, p. 1-2.

beneficiat de stagii de pregătire în Uniunea Sovietică. Cu precădere pe parcursul anilor '50, au fost aduse din URSS documentație tehnică și echipament tehnologic pentru montarea unei centrale termo-electrice pentru uzina cocsochimică și a unei linii de producție integrale în oțelărie¹².

Reorganizarea administrativă din 1950 a delimitat noua hartă industrială a țării în condițiile în care vechiul sistem ar fi frânat „dezvoltarea regimului de democrație populară pe drumul construirii socialismului.”¹³ Prin impunerea unui sistem administrativ centralizat de tip sovietic – regiuni, raioane, orașe și comune –, autoritățile de la București au urmărit ca dispunerea teritorială a industriei să respecte prevederile constituționale din 1948 și pe cele legislative din 1949-50; din punct de vedere ideologic, proiectul a fost de natură leninistă și a urmărit crearea unor bastioane socialiste la nivel local prin care să se materializeze dictatura proletariatului¹⁴. Însă localizarea industriilor a urmărit un obiectiv paradoxal: „mijloc de dezvoltare uniformă și echilibrată, deși industrializarea, prin natura sa, este o creștere inegală.”¹⁵ O asemenea opțiune a contravenit principiului de bază al modernizării conform căruia o dinamică diferențiată a regiunilor și un intervenționism limitat din partea statului ar fi garantat proiectele locale în funcție de priorități economice și de potențialul specific fiecărei zone. În schimb, autoritățile de la București au căutat să pună în practică un model de progres „științific-realist” conform căruia economicul și socialul să fie parte a planului național centralizat de dezvoltare al țării¹⁶. Hunedoara a devenit oraș de subordonare regională, dar și centru de raion, fiindu-i atribuit întregul aparat birocratic corespunzător¹⁷.

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale București (infra: ANIC), fond Comisia de colaborare tehnico-științifică de pe lângă Consiliul de Miniștri, dos. 2/1950, f. 6 și 9-10; dos. 11/1950, f. 13-15, 31-37 și 65-68; dos. 30/1954, f. 21.

¹³ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dos. 146/1950, f. 4.

¹⁴ Cf. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Litera, 1994, p. 197.

¹⁵ Claudia Popescu, *Industria României în secolul XX. Analiză geografică*, București, Oscar Print, 2000, p. 104.

¹⁶ ANIC, fond CC al PCR – secția Cancelarie, dos. 146/1950, f. 4, și dos. 92/1949, f. 5-13; fond CC al PCR – secția Economică, dos. 302/1952, f. 2-17; Ștefan Popovici, Adrian Gheorghiu, Cincinat Sfințescu, *Sistematizarea regională*, „Buletinul Ministerului Construcțiilor”, II, 6-7, 1950, p. 12-14; Ștefan Popovici, *Sistematizarea regiunii Hunedoara*, „Arhitectura”, 2, 1951, p. 10-17; Henri Stahl, *Sistematizarea regiunii Hunedoara. Problema lucrătorilor migranți și soluția ei urbanistică*, „Buletinul Ministerului Construcțiilor”, II, 8, 1950, p. 20-23; Gheorghe Gheorghiu Dej, *Expunere asupra legii pentru raionarea administrativă economică a RPR*, „Probleme economice”, 9 septembrie 1950, p. VII; I. Rădulescu, *Raionarea administrativă – economică a RPR și rolul său în opera măreață de construire a socialismului*, „Natura”, II, 5, noiembrie – decembrie 1950, p. 24-34; Marius Gheorghiu, *Noi regiuni și centre industriale pe harta R. P. Române*, „Natura”, XII, 3, mai – iunie 1960, p. 21-32; Henri Stahl, *Organizarea administrativ-teritorială. Comentarii sociologice*, București, Edit. Științifică, 1969; Ioan Popovici, Maria Mihail, *România. Geografie economică*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1980, p. 45.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR – Economică, dos. 13/1956, f. 3-30; *Economia României între 1944-1959*, București, 1959, p. 558-559; *Hunedoara – expresie vie a ajutorului sovietic*, „Drumul socialismului”, 7 noiembrie 1959, p. 3; pentru politicile industriale în blocul estic, vezi David Turnock, *The Economy of East Central Europe, 1815-1989. Stages of Transformation in a Peripheral Region*, Oxford, Routledge, 2006, p. 267-419.

În anii următori morții lui Stalin, strategiile economice au fost reconsiderate, fără însă să se producă și o prefacere de substanță a ordinii administrative, care a rămas în același registru instituțional până în 1968. Atitudinea vehementă a oficialilor români de respingere a rolului de economie agrară a blocului estic atribuit de URSS României în cadrul CAER-ului a fost dublată de îmbunătățirea raporturilor cu puterile occidentale. Materializate prin schimburi comerciale și import tehnologic din vest și favorizate de un context internațional mai relaxat al Războiului Rece, aceste noi legături au influențat strategiile interne. În plan politic, începând cu 1960, liderii români au formulat o retorică „a destalinizării în jurul conceptelor de *industrializare, autonomie, suveranitate și mândrie națională*”¹⁸. În contextul conflictului asupra „Principiilor diviziunii internaționale a muncii”, „apărarea directă a programului de industrializare a necesitat adoptarea unei poziții aflate în opoziție crescândă față de Uniunea Sovietică și inițierea unei politici care avea ca obiective principale suveranitatea statului și a partidului”¹⁹. Analiza în termeni de rentabilitate și eficiență a industriei a modificat geografia economică a țării; prin re poziționarea principalelor centre siderurgice în funcție de disponibilitatea resurselor existente, Hunedoara a pierdut poziția centrală în industria siderurgică în favoarea Combinatului de la Galați a cărei construcție a început în 1958. Acest transfer al centrului de greutate spre Galați nu a fost o idee nouă. Ea data din perioada interbelică, iar în primii ani ai regimului comunist, planurile pentru construcția unui centru siderurgic într-o locație apropiată de Marea Neagră au fost definitivitate sub atenta supraveghere sovietică între 1948 și 1950, paralel cu construcția Canalului Dunăre-Marea Neagră. Însă, în contextul reconsiderărilor ideologice ale momentului, proiectul inițial a fost reinventat și promovat ca unul de dată recentă, rod al viziunii economice a regimului de la București²⁰. Sistemul economic nou creat a diferit semnificativ de cel al deceniului anterior, iar aceste schimbări au fost cel mai bine evidențiate în structura și dinamica populației orașului.

¹⁸ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Polirom, p. 205.

¹⁹ Cf. K. Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development*, p. 214; asupra conflictului dintre România și URSS pe tema CAER, vezi Tismăneanu, *op. cit.*, p. 217-218; pentru punctul de vedere al liderului sovietic, Nichita Hrușciiov, despre disensiunile dintre Moscova și liderii de la București, vezi Serghei Khrushchev (coord.), *Memoirs of Nikita Khrushchev*, vol. III, *Statesman, 1953-1964*, University Park, The Pennsylvania State University Press, 2007, p. 718.

²⁰ ANIC, fond Comisia de colaborare tehnico-științifică de pe lângă Consiliul de Miniștri, dos. 11/1950, f. 13; *Directivele Congresului al III-lea al PMR cu privire la planul de dezvoltare al economiei naționale pe anii 1960-1965 și la schița planului economic de perspectivă pe cincisprezece ani*, „Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român”, 20-25 iunie 1965, București, Edit. Politică, 1960; David Floyd, *Rumania. Russia's Dissident Ally*, New York, Praeger, 1965, p. 72-81.

Motivația și așteptările migrației

Mobilitatea forței de muncă a fost întotdeauna motivată economic: în ce măsură ceea ce se investește prin și pe parcursul relocării este profitabil pe termen scurt și mediu. Dar, în România socialistă, rentabilitatea a devenit, la rândul său, o expresie a convergenței dintre ingerințe ideologice și priorități individuale.

Interesul autorităților pentru procesul de mobilitate a fost justificat prin concepte ideologice. Modernizarea individului urma să fie o consecință a modernizării statului sau, în cuvintele lui Gheorghiu-Dej: „dacă de existența unei industrii dezvoltate se leagă existența clasei muncitoare [...] atunci Hunedoara este una din pozițiile cele mai importante pe care clasa muncitoare le are în țara noastră.”²¹ Cunoscută sub denumirea de „om nou”, această idee de bază a comunismului a sintetizat un cumul de calități asimilate de estetica realist-socialistă conceptului de *erou pozitiv*. Noul om trebuia să fie activ, energic, instruit ideologic și puternic. El avea trăsături superioare care vor face societatea comunistă unică; eficiența în muncă, dinamica progresului tehnologic și cultural sau transformarea societății în ansamblul său depindeau de raportarea sa conștientă la mediul în care trăia. În această ecuație, anularea diferențelor dintre sat și oraș și creșterea nivelului de trai al populației, proiecte ideologice prioritare ale retoricii modernității socialiste, au relaționat cu urbanizarea pentru a crea „noi imagini care transmit mesaje și mituri unui public care la rândul său progresează pe măsură ce conștiința politică și sensibilitățile estetice se dezvoltă”²². Omul nou urma să reprezinte elementul cheie al unui model de comunitate urbană – clasa muncitoare –, împărțând valori comune²³.

Însă practica autorităților din România a generat comprimarea conceptelor teoretice prin alăturarea unor termeni ireconciliabili: în vreme ce în concepția marxistă apartenența la o anumită clasă/categorie socială era definită în funcție de condiția socio-economică și de noțiunea eminentă politică de „conștiință”, în

²¹ Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale (infra: SJHDAN), fond PCR-Regional, dos. 1414/1954, f. 161.

²² Catherine Cooke, *Beauty as a Route to 'Radiant Future': Responses of Soviet Architecture*, „Journal of Design History”, 2, 1997, p. 143. Pentru omul nou vezi Jay Bergman, *The Idea of Individual Liberation in Bolshevik Visions of the New Soviet Man*, „European History Quarterly”, 27, 1997, p. 57-93; pentru eroul pozitiv, vezi Katerina Clark, *The Soviet Novel. History as Ritual*, Bloomington, Indiana University Press, 2000; pentru studii în istoriografia românească asupra omului nou, vezi Bogdan Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea omului nou*, București, Nemira, 1999; Alice Popescu, *O socio-psihanaliză a realismului socialist*, București, Edit. Trei, 2009, p. 166-186.

²³ Honoriana Cazacu, *Despre rolul ideologiei în formarea conștiinței sociale a muncitorului contemporan*, „Cercetări filozofice”, 3, 1963, p. 569-590; idem, *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism. Pe baza unor cercetări sociologice în uzine*, București, Edit. Academiei RPR, 1964.

realitate, încadrarea în clasă s-a făcut strict pe considerente dictate de strategiile regimului de imagine a unor „entități” sociale formale²⁴. Constructul artificial de clasă a reglementat aspecte legate de accesul la slujbe, educație, locuințe, atribuindu-i-se un rol central în raporturile statului român cu cetățenii săi; acesta a ilustrat diviziunea, tensiunile, eludările de tot felul survenite ca urmare a fragmentărilor apărute din diferențele de gen, vârstă, etnie sau nivel de profesionalizare.

Mai mult decât atât, în condițiile opțiunii autorităților de la București de dezvoltare prioritară a industriei grele în detrimentul construcției de locuințe și al industriei bunurilor de larg consum, numeroși muncitori au fost împiedicați să se stabilească în centrele urbane nou construite împreună cu întreaga familie. Deci, din punctul de vedere al gestionării raporturilor din interiorul statului, „a existat o tensiune fundamentală între ceea ce este necesar pentru legitimarea lor – redistribuirea lucrurilor pentru populație – și ceea ce era necesar pentru puterea lor – acumularea lucrurilor la centru”²⁵. După 1953, măsurile de stimulare a industriei bunurilor de larg consum și a construcției de locuințe au vizat remedierea discrepanțelor periculoase dintre „mărșăluirea” industriei grele și nivelul de trai scăzut al populației²⁶. Însă rezultatele au fost limitate pentru că sistemul economic a fost grevat de incoerență instituțională și managerială. Ca atare, raportul dintre viziunea regimului asupra programului de modernizare și realitate problematizează în ce măsură spațiul urban hunedorean a constituit o reprezentare „veridică” a imaginii muncii socialiste.

Între 1945 și 1956, populația Hunedoarei a crescut de la 7 000 la 36 000 de locuitori, ceea ce a reprezentat un spor mediu anual al persoanelor stabilite definitiv de 20%, cu mult peste valorile consemnate la nivel de țară. Ulterior, între 1956 și 1966, numărul locuitorilor a crescut la 70 000, iar dacă se includ și comunele suburbane, la 90 000 de suflete. Dintre aceștia doar 14 000 erau născuți în localitate, restul provenind din ale regiuni ale țării. Pentru mulți dintre cei care au ales să-și părăsească localitățile de origine, Hunedoara a părut o alternativă mai mult decât avantajoasă: perspectiva unor slujbe foarte bine remunerate, locuințe în spații nou construite dotate cu utilități, școli pentru copii, asistență medicală, acces la informație și aprovizionare cu alimente și produse de larg consum. În luarea deciziei argumente legate de nivelul de trai au cântărit semnificativ mai mult în raport cu altele, precum capacitatea de integrare și/sau

²⁴ Sheila Fitzpatrick, *Ascribing Class: the Construction of Social Identity in Soviet Russia*, in Sheila Fitzpatrick (coord.), *Stalinism. New Directions*, London, Routledge, 2000; idem, *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 4.

²⁵ Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, Iași, Institutul European, 2003, p. 49.

²⁶ ANIC, fond Consiliul de Miniștri-Stenograme, dos. 11/1952, f. 3.

adaptare, climă, distanță etc.²⁷ Relocarea a devenit o chestiune centrală pentru familia extinsă a viitorilor muncitori, iar eventualele implicații, fie pozitive, fie negative, afectau comunitatea de origine în ansamblul său²⁸. Datorită condițiilor specifice ale momentului, pregătirea profesională a viitorilor angajați ai Combinatului hunedorean nu a fost foarte importantă. Înainte de Al Doilea Război Mondial, România a fost o țară preponderent agrară, iar industria a fost mai dezvoltată doar în anumite zone ale țării²⁹. Migrația, un fenomen de masă, a fost specifică anumitor categorii socio-profesionale, precum muncitorii și familiile acestora, și nu a caracterizat, decât izolat, comportamentul funcționarilor sau a personalului cu înaltă calificare. Pentru aceștia din urmă, datorită ofertei relativ scăzute de slujbe, dar și modalităților particulare de selecție și angajare a candidaților, relocarea a fost altfel fundamentată. În general, forța de muncă necalificată sau cu calificare minimă se deplasa în grupuri numeroase provenind din aceeași regiune.

Strategiile de industrializare ale regimului de la București au determinat o situație particulară în jurul orașului. Astfel, sistemul centralizat a tins să controleze și

²⁷ V. Miftode, *Migrațiile și dezvoltarea urbană*, Iași, Junimea, 1978, p. 20; pentru o analiză a comportamentului demografic la nivelul țării în perioada de după Al Doilea Război Mondial, vezi Cornelia Mureșan, *Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870-2030)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999. În ciuda numeroaselor studii asupra practicilor de mobilitate a forței de muncă în spațiul României socialiste, abordările aplicate asupra centrelor industriale nou create după Al Doilea Război Mondial, precum Hunedoara, au fost până acum foarte puține. Cercetările au vizat mai degrabă analiza statistică a raportului dintre dinamica economiei planificate și fluctuațiile numerice ale forței de muncă, impactul acestora asupra construcției de locuințe, a investițiilor și proiecțiilor de perspectivă. Abordările fenomenului din anii 1960-1970, care au coincis cu recuperarea sociologiei ca disciplină științifică, au respectat prioritățile regimului politic de a evidenția progresul obținut în uniformizarea stilului de viață urban la nivelul țării. Astfel, a fost valorificată cu precădere informația recensămintelor și a anuarelor statistice, și s-au propus încadrări factuale în funcție de momentele cheie: 1948 – 1956, 1956 – 1966 etc. Vezi de exemplu studiile legate de interconexiunile dintre procesul migrației forței de muncă și evoluția proiectelor de urbanizare a diferitelor regiuni ale țării, derulate la începutul anilor 1970: Tiberiu Bogdan (coord.), *Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov*, București, Edit. Politică, 1970; Mihai Brescan (coord.), *Procesul de urbanizare în RS România. Zona Vaslui*, București, Edit. Academiei RSR, 1973; Aculin Cazacu, *Procesul de urbanizare în RS România. Zona Slatina-Olt*, București, Edit. Academiei RSR, 1970.

²⁸ Au existat bineînțeles și excepții. Parte dintre lucrările de construcție din oraș au fost făcute cu militari, sub directă supraveghere a armatei. Alții au fost aduși cu forța din diferite părți ale țării în încercarea instituționalizată a autorităților de a aplica politici corective unor categorii marginale ale societății, în speranța de a duce la bun sfârșit proiectul de educare a populației în urmă căruia să se realizeze și un strict control al statului asupra maselor. Însă o intervenție a Biroului Politic al CC afirmă că „cele 500 femei (foste prostituate) care au fost adunate din diferite regiuni și trimise la CSH pentru încadrarea în producție, introduce un spirit de descompunere. Propunem scoaterea lor imediată din Combinatul și Orașul Hunedoara.” ANIC, fond CC al PCR – secția Economică, dos. 57/1951, f. 5.

²⁹ Pentru dezvoltarea industriei în perioada interbelică vezi Ludovic Bathory, *Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara*, Hunedoara, 1994; *idem*, *Dezvoltarea uzinelor de fier ale statului de la Hunedoara între anii 1919-1940*, în Ludovic Báthory, Stefan Csucsujă, Gheorghe Iancu, Marcel Știrban (coord.), *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania (1919-1940)*, Cluj Napoca, 2003, p. 168-208.

să planifice tot, inclusiv necesarul de forță de muncă sau nivelul consumului populației, iar populația a fost suverană pe opțiunile sale de achiziții de bunuri și servicii, condiționând îndeplinirea parametrilor înscrisi în plan de măsură în care acele bunuri îndeplineau propriile sale preferințe³⁰. Pe termen lung, acest mecanism a furnizat principala critică a sistemului planificat; pe termen scurt însă, practicile de consum ale populației – inclusiv cele legate de alegerea unui loc de rezidență – au stabilit pe noi paliere raporturile dintre proiectul ideologic și realitatea economico-socială, dar și pe cele dintre sistemul birocratic stufos și adaptarea, adeseori negociată, a regulilor în plan local de către factorii de conducere. Acestei situații particulare i s-a adăugat o a doua, specifică primului deceniu al regimului comunist. Derulată între 1949 și 1962, colectivizarea a generat un important transfer de populație dinspre zonele rurale spre urban, în paralel cu stabilirea unui sistem educațional administrat de stat prin care regimul a căutat să-și consolideze autoritatea prin ancorarea nou createi „clase muncitoare” la ideologia socialistă³¹. Problema a apărut însă datorită intervalului relativ lung de timp în care s-a derulat procesul de colectivizare, etapelor și gradului de intensitate diferit al acestuia de la o regiune la alta.³² Neexistând un control strâns al forței de muncă și nici o legislație care să reglementeze eficient statutul angajaților din industrie, lucrătorii au avut în comportament fluctuant. Provenind în cea mai mare parte din zonele rurale ale regiunilor învecinate Hunedoarei – Cluj, Timișoara, Craiova, Stalin –, aceștia au profitat de oferta tot mai bogată de slujbe din Uzinele de Fier, fără să se stabilească însă definitiv în noul oraș, optând pentru statutul de flotanți și păstrându-și legăturile cu locurile de origine. Afluxul de forță de muncă spre Hunedoara a fost influențat de sezonul muncilor agricole. Ca atare, în ciuda efortului declarat al autorităților de accelerare a dinamicii economice prin canalizarea tuturor resurselor spre Uzinele de Fier, acțiunile reale nu au reușit să faciliteze așezarea populației în zonă în numărul dorit de autorități. Acest lucru s-a văzut cel mai bine în evoluția numărului angajaților din unitățile industriale ale orașului. Pe parcursul a douăsprezece luni, se înregistrau cu regularitate diferențe semnificative ale numărului de muncitori, pentru că foarte mulți din cei care își luau o slujbă în cursul iernii renunțau la ea imediat după venirea primăverii. Cererile de stabilire a reședinței depășeau 6 000 în trimestrele de toamnă și iarnă și scădeau la 2-3 000 în lunile de vară³³.

Folosirea forței de muncă necalificate într-o proporție de peste 25% a afectat eficiența procesului productiv a combinatului hunedorean. Decretul privind programele de scurtă durată pentru pregătirea muncitorilor și a personalului tehnico-

³⁰ C. Buckley, *The Myth of Managed Migration: Migration Control and Market in the Soviet Period*, „Slavic Review”, 54, 1995, p. 896-916; Ira Gang, Robert Stuart, *Mobility where Mobility is Illegal: Internal Migration and the City Growth in the Soviet Union*, „Journal of Population Economics”, 12, 1999, p. 118-119.

³¹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 26/1965, f. 5.

³² Gail Kligman și Katherine Verdery, *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*, Princeton, Princeton University Press, 2011.

³³ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 6/1958, f. 119.

administrativ, adoptat în 1959, a prevăzut „organizarea de cursuri pentru muncitori în întreprinderi în vederea satisfacerii unor noi urgențe de cadre muncitorești calificate”³⁴. Școli cu specific siderurgic au fost înființate în combinat și participarea la cursuri urma să asigure un mai bun statut profesional. Deși soluția se anunța viabilă, impunerea unor reglementări clare s-a dovedit un obiectiv mult mai dificil de atins decât s-a estimat inițial. Încercările de calificare la locul de muncă a personalului provenit din mediul rural nu s-au bucurat de rezultatele scontate, pentru că mulți dintre aceștia nu au putut fi obligați să rămână definitiv în munca industrială. S-a constatat și un grad ridicat de neprofesionalism. Unii muncitori au refuzat instrucția, iar alții și-au părăsit pur și simplu locul de muncă fără să își anunțe superiorii³⁵. Odată încadrați în slujbe, muncitorii nu erau întotdeauna încântați de posibilitatea promovării în poziții administrative datorită salariilor mai mici, dar și restricțiilor mai frecvente în ceea ce privește îndeplinirea responsabilităților de lucru. Preferând să nu avanseze pe ierarhia profesională, aceștia au înțeles să-și aducă deficiențele sistemului în propriul avantaj și să profite de blocajele frecvente din sistemul economiei planificate³⁶. Lipsa de preocupare față de prevederile planului de producție era dublată de obiceiuri mai puțin ortodoxe la locul de muncă: treaba de mântuială, produsele de proastă calitate, nerespectarea termenelor de finalizare etc. De fapt, „în perioada 1948-1958 numai 45% din creșterea populației industriale a fost obținută pe seama creșterii productivității muncii”³⁷, iar numărul de angajați a crescut exponențial, în multe cazuri cu mult peste proiecțiile de personal înscrise în documentele oficiale³⁸. Necorelarea dintre valoarea câștigului salarial al muncitorilor, care a crescut continuu pe parcursul anilor, și eficientizarea muncii industriale a constituit principala dimensiune a conflictului decizional la nivelul orașului, atâta timp cât „munca ce s-a desfășurat în întreprinderile din Hunedoara nu a fost dintre cele mai bune”³⁹ datorită „moștenirii unor practici din trecut”⁴⁰ și „depășirii numărului de muncitori, scăderii productivității muncii și calificării necorespunzătoare a forțelor de muncă, [...] iar gradul de calificare al muncitorilor nu a fost satisfăcător, din cauza fluctuației forțelor de muncă”⁴¹. Nivelul de salarizare mult mai ridicat din industrie și construcții a devenit un subiect de nemulțumire inclusiv pentru oficialii partidului, care în numeroase intervenții în Biroul Politic al Comitetului Central au atras atenția asupra faptului că era dificil să atragă în structurile de cadre ale Partidului Comunist oameni

³⁴ „Buletinul oficial al RSR”, 6 martie 1959, p. 49.

³⁵ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 15/1959, f. 115.

³⁶ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 25/1960, f. 196-194.

³⁷ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 17/1960, f. 230.

³⁸ ANIC, fond CC al PCR – secția Economică, dos. 68/1950, f. 1-11.

³⁹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 5/1954, fără pagină.

⁴⁰ SJHDAN, fond PCR – Regional, dos. 59/1960, f. 9.

⁴¹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 5/1954, fără pagină; pentru date statistice referitoare la valoarea producției industriale între 1938-1959, vezi idem, dos. 13/1960, „Serii dinamice privind pașaportul economic al regiunii în sectorul industrial”; idem, dos. 12/1960, „Serii dinamice privind pașaportul economic al regiunii Hunedoara din sectorul circulația mărfurilor”.

influenți în comunitățile lor, iar consecințele asupra evoluției de perspectivă a proiectului aveau să fie negative⁴².

Drept urmare, măsurile asumate de conducerea Uzinelor nu au diferit de alte întreprinderi din sistemul socialist: estimări a numărului de angajați cu mult peste necesarul real al Combinatului, solicitări excesiv de mari de resurse financiare și de materii prime pentru a asigura stocuri substanțiale, negocierea în plan local a prevederilor economiei planificate sau adaptarea proiectelor definitive la nivel central în funcție de condițiile specifice din oraș⁴³. Astfel, „dispoziții date de conducerea unică, până să ajungă să fie traduse în fapte sunt adeseori răstălmăcite sau chiar contramandate”⁴⁴. Incoerența decizională a conducerii combinatului a grevat inclusiv asupra activității autorităților locale, forțate la rândul lor să răspundă solicitărilor autorităților de la București. Ca atare, la Hunedoara, un comportament simptomatic pentru întreg sistemul socialist, conform căruia caracterul inflexibil al economiei planificate a stârnit un intens apetit pentru negocieri la nivelul conducerilor întreprinderilor asupra resurselor, prevederilor de plan și necesarului de forță de muncă, s-a repercutat asupra viziunilor urbanistice ale orașului determinând adâncirea crizelor sociale datorită lipsei locuințelor. Între 1951 și 1963 au fost construite și date în folosință 6 243 de apartamente, iar în 1960, s-a estimat că pentru a se asigura spațiu locativ întregii populații din zonă ar mai fi fost necesară construirea a încă pe atâtea apartamente⁴⁵. La momentul respectiv, numărul muncitorilor cazați în condiții insalubre în tabere provizorii de barăci din carton pe malurile râului Cerna a crescut exponențial cu cel al angajaților din centrul siderurgic, o situație care nu a putut fi gestionată eficient de către oficialii locali. În egală măsură, din rândul noilor angajați preveneau cei mai numeroși infractori, iar furturile și micile tâlhării din oraș s-au înmulțit exponențial cu creșterea populației flotante⁴⁶.

Incapacitatea de a instaura un sistem birocratic care să respecte întru-totul nevoile și buna funcționare a comunității a avut un impact semnificativ asupra comportamentului populației. Diferențele foarte mari dintre numărul de angajați din Uzine și lipsa spațiului de locuit au afectat eficiența muncii industriale, „contribuind într-o măsură foarte mare la fluctuația forței de muncă”⁴⁷. Chiar dacă autoritățile au

⁴² ANIC, fond CC al PCR – secția Economică, dos. 57/1951, f. 1-6; dos. 40/1951, f. 1-7.

⁴³ Vezi Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Socialism*, Princeton, Princeton University Press, 1992; Lewis Siegelbaum și Ronald Suny, *Conceptualizing the Command Economy: Western Historians on Soviet Industrialization*, in William Rosenberg și Lewis Siegelbaum, (coord.), *Social Dimensions of Soviet Industrialisation*, Bloomington, Indiana University Press, 1993; pentru o descriere a socialismului „real” din România în condițiile interacțiunilor dintre prevederile economiei planificate și condiționările birocratice, vezi Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează?*, Iași, Institutul European, 2003; vezi și Wiliam Crowter, *The Political Economy of Romanian Socialism*, New York, Praeger, 1988.

⁴⁴ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 8/1953, f. 4.

⁴⁵ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 23/1958, fără pagină; fond PCR – Regional, dos. 59/1960, f. 17.

⁴⁶ SJHDAN, fond PCR Municipiu – Hunedoara, dos. 1/1962, f. 57.

⁴⁷ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 8/1953, f. 5.

fost conștiente de aceste deficiențe, soluții viabile au fost foarte puține, și nu s-au găsit decât izolat rezolvări fezabile pentru remedierea stării de nemulțumire din rândul muncitorilor care „poartă discuții neprielnice la adresa organelor de stat și de partid.”⁴⁸ De exemplu, în 1956, „mulți nu găsesc locuințe pentru a locui cu întreaga familie și atunci fie că vin ca flotanți, și locuiesc numai un sezon în centrele industriale, ca apoi să se întoarcă acasă la muncile agricole, sau renunță a mai lucra în întreprinderi”⁴⁹. Astfel de cazuri au fost frecvent semnalate de către autoritățile locale, dar eforturile acestora nu au putut remedia lipsa tot mai accentuată de locuințe și de facilități sociale care ar fi trebuit să facă orașul mai confortabil⁵⁰. Numeroase documente de arhivă aduc la lumină disputele locale asupra repartițiilor de locuințe către muncitori, dar și calitatea îndoielnică a acestora. Prin pereții blocurilor nou terminați se infiltra apa, altele au fost date în folosință fără instalarea rețelelor de electricitate, a sistemelor de încălzire, înainte de elaborarea unui plan de alimentare cu apă potabilă sau neracordate la rețeaua de canalizare a Hunedoarei. Intervenții ulterioare ale oficialilor locali s-au dorit binevoitoare, dar problemele apărute au fost rezultatul unor deficiențe mai profunde, determinate de prevederile inflexibile ale economiei planificate⁵¹.

Pe scurt, atâta timp cât mobilitatea forței de muncă condiționează, influențează și nuanțează evoluția proiectului de industrializare, datorită marjei relativ ridicate de imprevizibil în comportamentul subiecților, a existat, în cadrul procesului de construcție socială al orașului, o strânsă legătură între prevederile sistemului planificat, evoluția numerică a populației și structura birocratică. Privit în cifre absolute, fluxul de forță de muncă nu a fost atât de semnificativ. În timpurile moderne, datorită progresului tehnologic, dezvoltării căilor de comunicație și extinderii rețelei de transporturi, câteva mii de oameni schimbându-și domiciliul în răstimpul a două decenii nu poate fi considerată o valoare foarte mare. Însă, raportat la realitățile românești ale anilor '50, Hunedoara a atras proporțional cel mai ridicat număr de locuitori, cu mult peste valorile înregistrate în cazul Bucureștiului sau al altor centre urbane importante. Procesul de mobilitate a comportat, pe lângă o restructurare economică, și una de natură socială. Astfel, se evidențiază două paliere de analiză: pe de o parte, care au fost etapele migrației spre oraș și cum s-au contextualizat acestea în funcție de modificările economico-teritoriale survenite la nivelul țării de-a lungul celor două decenii analizate aici; și, pe de altă parte, cum au evoluat în interiorul orașului principalele grupuri sociale atât în ceea ce privește structura profesională, cât și integrarea lor în cadrul comunității locale. Cu alte cuvinte, atâta timp cât nou-veniții au devenit „muncitori” nu datorită apartenenței conștiente la „clasă”, ci pentru că așa i-a portretizat regimul prin asocierea reperelor definiției pentru categoriile ideologice cu

⁴⁸ SJHDAN, fond Primărie Hunedoara – Sfat Popular, dos. 110/1962, f. 217.

⁴⁹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 6/1958, f. 125.

⁵⁰ Pentru o evidență statistică a locuințelor date în folosință în Hunedoara, construite atât din fondul de stat, cât și din fonduri particulare, vezi SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 25/1960, f. 297-294 și 196-194.

⁵¹ Vezi SJHDAN, fond Primăria Hunedoara – Sfat Popular, dos. 94/1961, f. 148.

concepțiile reale ale vieții cotidiene – spații de locuit, interacțiuni între grupuri și profesii, stratificări socio-profesionale și de gen –, care au fost argumentele care i-au îndemnat să rămână pe loc în Hunedoara și cum și-au prioritizat aceștia stilul de viață în oraș?

Etapele procesului migrator

Conform statisticilor, în 1968 populația regiunii Hunedoara era majoritar bărbătească (51,7%) și urbană. Forța de muncă era ocupată în siderurgie în proporție de 51,2% și în construcții, aproximativ 16%. Într-un interval de numai patru decenii, gradul de urbanizare a zonei a crescut de la 12,9% în 1930, la 17% în 1948 până la 68,9% în 1967, ceea ce a plasat județul pe prima poziție într-o ierarhie la nivel de țară⁵². Localitatea Hunedoara a cunoscut o creștere explozivă, continuă, datorită dezvoltării în domeniul economiei secundare prin Combinatul Siderurgic, reușind ca între 1930 și 1966 să urce 104 locuri în ierarhia orașelor țării⁵³. Ca atare, între 1948-1968 populația stabilă a Hunedoarei a crescut de la 7 000 la peste 70 000 de locuitori. Pornind de la modelul de analiză care contextualizează procesul mobilităților forței de muncă în funcție de accesul la informația despre potențiala destinație, de resursa și de capacitatea de adaptare a fiecăruia și de rolul individului⁵⁴, identificăm două etape ale mobilității: 1945-1960, când spre urbe s-a îndreptat populație tânără și în marea sa majoritate bărbătească; și 1960-1968, când se constată un echilibru între mobilitate și sporul natural ca urmare a modificării comportamentului demografic al populației, dar și a diversificării ofertei de slujbe la nivelul țării⁵⁵.

Într-o primă etapă cuprinsă între 1945 și 1960, populația urbană a Hunedoarei a crescut de la aproximativ 7 000 de locuitori la aproape 50 000, în vreme ce valorile corespunzătoare orașului incluzând populația satelor aparținătoare și a comunelor suburbane au indicat la începutul deceniului al șaptelea 60 000 de suflete. A existat o scurtă perioadă imediat după 1945, când nou veniții au fost în majoritate populație masculină. Necăsătoriți, foarte tineri și aflați în căutarea primei slujbe, ei au încercat să profite de oferta imediată de locuri de muncă, dar și de vidul de mână de lucru calificată ca urmare a pierderilor de război, și au ales orașul pentru o ședere temporară. Proaspăt întorși de pe front, bărbații de vârstă mijlocie nu s-au grăbit să-și părăsească localitățile de baștină.

⁵² *Județele României Socialiste*, București, Edit. Politică, 1969, p. 288-90; vezi și *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. IV, *Populația după locul nașterii*, București, Direcția Centrală de Statistică, 1970, p. 379.

⁵³ Ioan Ianoș, *Dinamica urbană. Aplicații la orașul și sistemul urban românesc*, București, 2004, p. 22 și 25.

⁵⁴ Traian Rotariu, *Demografia și sociologia populației: structuri și procese demografice*, Iași, Polirom, 2004, p. 170-173.

⁵⁵ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 2/1959, f. 22.

După 1953 a existat o creștere continuă a locuitorilor de la 19 215 la 31 773 în 1954, la 50 983 în 1960, pentru a ajunge la o valoare de 52 586 de locuitori în decembrie 1961. Până în 1960 ritmul mediu anual de creștere a fost de aproximativ 18,5%⁵⁶. Din punct de vedere statistic, această primă perioadă a fost caracterizată prin cel mai intens flux migratoriu de forță de muncă din țară. Cu cât Hunedoara a devenit mai mare, cu atât a atras forță de muncă mai numeroasă și din regiuni mai îndepărtate, prezentând un grad de atracție ridicat pentru populația urbană și cea din mediul rural deopotrivă⁵⁷. La nivelul orașului, proporția imigranților stabiliți pentru o perioadă mai lungă din regiunea Hunedoara a fost de sub zece procente, în schimb numărul celor sosiți de la distanțe foarte mari, precum Vaslui (3 303), Botoșani (2 999), sau Dolj (3 166), a fost ridicat. Pentru populația locală au existat alternative în zonă, atâta timp cât centrele miniere din Valea Jiului și uzinele de la Călan au înregistrat creșteri economice comparabile cu cea a Hunedoarei, iar schimbarea domiciliului nu ar fi fost o alternativă profitabilă. În regiunile aflate la distanțe considerabile de Hunedoara, a existat însă, un surplus de populație, dar și un deficit de slujbe. După 1955 forță de muncă migrantă a venit în număr mare și din alte zone ale țării: Alba (5 292), Cluj (2 754), Bistrița (1 857), Gorj (2 272), Mehedinți (2 094), Sălaj (2 939). Arealul mobilităților nu a inclus aproape deloc populație din celelalte regiuni industrializate din sudul Transilvaniei – Caraș (332), Brașov (223) – și nici din Banat sau Crișana, datorită alternativelor oferite de Uzinele de la Reșița și de la Oțelul Roșu⁵⁸.

Dinamica fluxurilor de forță de muncă s-a reflectat cel mai bine în evoluția structurii populației orașului. Astfel, în 1956 din totalul de 36 000 de locuitori ai Hunedoarei 26 000 era forță de muncă activă, deci mai bine de două treimi. Muncitori și bărbați în cea mai mare parte, aceștia au fost parte a grupului de indivizi foarte tineri sosiți în oraș imediat după război și care și-au găsit în combinat prima slujbă. Populația feminină era mult mai puțin numeroasă și cu un grad relativ scăzut de ocupare în câmpul muncii, datorită faptului că cel puțin în Hunedoara oferta reală de slujbe în afara siderurgiei a fost foarte limitată. Fiind un oraș industrial, marea majoritate a populației era formată din muncitori. În 1956, 63,6% din populație era activă, din care în mediul urban 72,6% bărbați⁵⁹. Majoritatea populației active, 92,3%, era ocupată în industrie, și mai puțin de 7% în domeniul serviciilor. Pe de altă parte, nu există date concrete în legătură cu felul în care fiecare individ și-a definit propria identitate profesională la momentul aplicării cercetării sociologice în zonă. De exemplu, adoptarea titulaturii de muncitor de către populația feminină, chiar dacă poate aceasta nu a fost niciodată activă pe piața muncii, gradul de școlarizare și de pregătire profesională în raport cu cea a bărbaților etc. devin implicit componente definitorii ale felului în care la nivelul orașului s-au definit raporturile sociale. În cazul funcționarilor, cuprinzând sfera de profesii de înaltă calificare a inginerilor, medicilor,

⁵⁶ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 17/1960, f. 190.

⁵⁷ V. Trebici, *Demografia orașelor României*, București, 1977, p. 65.

⁵⁸ *Recensământul Populației din 1966*, vol. IV, p. 379.

⁵⁹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 17/1960, f. 230.

profesorilor și a personalului administrativ, gradul de ocupare și raportul numeric dintre femei și bărbați au diferit puțin față de muncitori. Două treimi dintre cei activi erau bărbați față de o treime femei, iar trei sferturi din populația pasivă era de sex feminin și numai un sfert masculin, ceea ce arată faptul că și la această categorie socială, în pofida unui nivel mai ridicat de școlarizare, rata foarte scăzută de angajare a femeilor a reflectat perpetuarea unor valori culturale specifice societății tradiționale. Ulterior, după 1956, datele statistice evidențiază apariția unui fenomen de îmbătrânire a forței de muncă, cumulat cu scăderea accentuată a natalității în mediile urban-industriale⁶⁰. Ponderea muncitorilor tineri a început să scadă substanțial. Cu toate acestea, în 1960, peste jumătate din populație avea vârste cuprinse între 17 și 50 de ani, și încă 23% din populație era mai tânără de 23 de ani, iar populația în vârstă de peste 60 de ani reprezenta abia 10% din total. Astfel, vârsta medie a orașului a fost mult mai scăzută decât cea înregistrată la nivel de țară⁶¹.

Dinamica migrației spre și dinspre Hunedoara s-a modificat după 1957. Populația orașului a crescut de la 50 000 până la 70 000 în 1966, iar dacă se cuantifică inclusiv satele aparținătoare și comunele suburbane, se înregistrează o evoluție de la 55 000 până la 89 000 de suflete. Oferta de slujbe pe piața muncii hunedorene a fost pe mai departe foarte bogată și remunerată peste media pe țară, iar urbea și-a menținut rata atractivității. Însă, datorită diversificării specializărilor pe piața muncii la nivel de țară, dar și reconsiderărilor strategice ale distribuției resurselor în profil teritorial, ponderea muncitorilor din siderurgie a scăzut în raport cu alte categorii profesionale⁶². Pe parcursul a două decenii, modificările survenite în structura populației urbei au ilustrat evoluția de la o comunitate eterogenă, divizată de tradiții și interese diferite, la o structură coerentă în care clasa muncitoare s-a multiplicat la rândul său, și-a depășit statutul de populație rurală și și-a sofisticat stilul de viață. Extinderea rețelei instituționale și creșterea numărului locuitorilor au creat condițiile pentru apariția altor categorii profesionale, mai numeroase și mai instruite. Acest model socio-profesional a ilustrat efectele politicilor de industrializare asupra comunităților urbanizate ca urmare a diversificării serviciilor în oraș și a extinderii rețelei de școli, unități medicale și centre de aprovizionare⁶³.

O primă diferență a constat în echilibrarea raportului dintre persoanele active și cele inactive. La recensământul populației din 1966 s-a înregistrat un număr de 34 043 persoane active față de 35 042 persoane inactive. Dintre acestea, 26 242 era populație masculină activă față de 7 801 femei cuprinse pe piața muncii, în vreme ce au fost înregistrați 12 217 bărbați inactivi față de 22 825 femei fără un loc de muncă⁶⁴. Astfel,

⁶⁰ I. Measnicov, *Aspecte ale modificării structurii populației orașelor din România în perioada 1956 – 1966*, „Revista de statistică”, XIX, 9, septembrie 1970, p. 39-40.

⁶¹ SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 15/1959, f. 128.

⁶² Vezi *Mobilitatea forței de muncă*, București, Edit. Academiei, 1977, p. 33.

⁶³ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași, 2010, p. 348-355.

⁶⁴ *Recensământul populației din 1966*, vol. IV, p. 403-404.

o parte a muncitorilor a ales să se reprofileze prin alegerea altor slujbe decât cele pentru care au optat inițial, iar o alta – cea feminină – s-a angajat pentru prima oară, crescând procentul populației ocupate din oraș⁶⁵. Mai multe slujbe în administrație, sănătate sau învățământ, deschiderea unor unități de industrie ușoară pentru absorbția forței de muncă feminine au avut ca urmare schimbarea componenței sociale a urbei. Spre deosebire de anii de după război, când procentul muncitorilor siderurgisti era majoritar, pe tot parcursul deceniului al șaptelea numărul celor angajați în alte domenii de activitate a crescut continuu. În acest interval, Hunedoara a atras cel mai neînsemnat număr de populație născută între 1911-1935, în paralel cu cea mai importantă creștere a celor din generația 1945-1956⁶⁶.

În paralel, a scăzut și numărul bărbaților raportat la populația totală a orașului. Dacă din punctul de vedere al raportului masculin-feminin, în Hunedoara bărbații au fost majoritari pe tot parcursul deceniului al șaselea, pentru ca abia după 1965 cele două grupuri să se echilibreze, în ceea ce privește populația activă versus populația pasivă, a existat un dezechilibru substanțial între cele două categorii de gen, care a persistat până spre sfârșitul deceniului. Zece ani mai târziu, aproximativ 85% din populația activă era angajată în industrie și în construcții, în vreme ce restul de aproximativ 3 000 de persoane – în domeniile administrației și a serviciilor. Majoritatea celor din ultima categorie erau femei. Declinul constant al ponderii populației masculine în raport cu numărul total al locuitorilor urbei este ilustrativ pentru două tendințe. Pe de o parte, modificarea raportului dintre populația activă și populația inactivă denotă schimbări în structura familiei la nivelul orașului. Ca urmare a stabilizării vieții economice, a extinderii rețelei urbane și a serviciilor, a diversificării slujbelor și a creșterii numărului de locuințe, Hunedoara nu a mai atras tineri bărbați, ci familii întregi. Pe de altă parte, pentru populația feminină s-au deschis pentru prima dată oportunități reale de angajare ca urmare a dării în exploatare a unor fabrici de produse alimentare, încălțăminte și tricotate. Problema forței de muncă feminine a devenit una de interes ca urmare a politicii de industrializare, însă, în ciuda retoricii oficiale a autorităților referitoare la emancipare, nu există documente de arhivă care să contextualizeze proiectele de extindere a unităților de industrie ușoară față de asemenea concepte propagandistice. Din contră, din analiza comparativă a actelor de personal din epocă reiese că s-a impus o practică de segregare profesională și de diferențe de salarizare între sexe, chiar dacă încadrarea era făcută pe slujbe similare. Ca atare, în Hunedoara problema forței de muncă feminine a devenit de actualitate abia în condițiile în care extinderea perimetrului urban și sporirea complexității instituționale au impus o regândire a potențialului uman al orașului. S-a anulat astfel uni-specializarea siderurgică a orașului, așezând pe principii noi atât raporturile

⁶⁵ T. V. Bârsan, *Aspecte ale creșterii forței de muncă ocupate în economia orașelor țării noastre*, „Revista de statistică”, XVI, 12, decembrie 1967, p. 76.

⁶⁶ I. Measnicov, *Aspecte ale modificării structurii populației orașelor din România în perioada 1956 – 1966*, „Revista de statistică”, XIX, 9, septembrie 1970, p. 45.

economice dintre componentele spațial-administrative, cât și reperetele identității profesionale a muncitorilor.

În paralel însă, tot mai mulți au ales să părăsească localitatea, fenomen care a adus Hunedoara pe unul dintre primele locuri la nivel de țară în ceea ce privește gradul de respingere a populației. Foștii rezidenți fie s-au întors în vechile localități de origine, a căror dezvoltare recentă a deschis oportunități reale de angajare pentru forța de muncă cu calificare medie, fie s-au îndreptat spre alte centre urbane mult mai mari, precum București, care au devenit mai atractive ca nivel de trai și posibilități profesionale⁶⁷. În schimb, la nivelul orașului a crescut numărul angajaților navetiști, care se deplasau zilnic pe distanțe medii și mici, datorită dezvoltării unor complexe de locuințe în zonele limitrofe, îmbunătățirii serviciilor și specializării și implicit dinamizării pieței muncii. Începând cu anii 1960, și cu precădere după 1965, localitățile de 20 000 de locuitori sau mai mici au înregistrat creșteri semnificative, ceea ce a dus la extinderea rețelei urbane și a avut repercusiuni asupra mobilității forței de muncă. Ca atare, planurile de dezvoltare locală au cunoscut o nouă turnură. Reconvertirea s-a făcut pe fondul situației create după 1954, când afluxul de forță de muncă a depășit cu mult capacitatea de cazare a locuitorilor în oraș, iar soluțiile avansate au propus fie modificarea planurilor de sistematizare ale Hunedoarei, fie construirea de locuințe în orașele învecinate⁶⁸. Deși atunci s-a optat pentru îmbunătățirea planurilor urbanistice locale prin extinderea spațiului construit în interiorul orașului, problema nu a fost în întregime soluționată. Ulterior, mulți dintre cei sosiți în oraș, în special muncitorii însoțiți de familii, au cumpărat locuințe în satele învecinate. Alții, cu precădere după 1958, când s-a început construcția centrului industrial de la Călan, și-au stabilit reședința în micul oraș localizat la mai puțin de zece kilometri de Hunedoara și și-au păstrat slujbele în Combinatul siderurgic. Autoritățile statului au urmărit dezvoltarea rețelelor de transport spre astfel de localități, dar și îmbunătățirea aprovizionării populației cu bunuri de larg consum și alimente⁶⁹. De exemplu, pe parcursul a două decenii în cadrul perimetrului propriu-zis al orașului Hunedoara au fost incluse o serie de sate, a căror populație și-a modificat încadrarea din rural în urban, influențând valorile statistice considerabil, fără însă să reflecte în mod concret un proces de mobilitate a forței de muncă sau o modificare a comportamentului demografic

⁶⁷ V. Cucu, V. Urucu, *Creșterea orașelor din R. S. România din ultimul deceniu*, „Revista de statistică”, XVI, 5, mai 1967, p. 52-61.

⁶⁸ G. Porumbescu, *Proiectarea locuințelor muncitorești la Hunedoara*, „Arhitectură și Urbanism”, 6-7, 1952, p. 17; Gustav Gusti, *Locuința în clădiri în puține caturi*, „Arhitectura RPR”, 6, 1954, p. 25; Alexandru Locar, *Aspecte ideologice în proiectare*, „Arhitectura RPR”, 5, 1954, p. 20; C. Lăzărescu, *În legătură cu proiectarea construcțiilor de locuințe*, „Arhitectura RPR”, 7, 1954, p. 28; Arhiva Primăriei Municipiului Hunedoara – Exproprieri, dosar „Exproprieri pentru construirea ‘Oraș muncitoresc’ Hunedoara decret 54/1951” 1-155; și „Exproprieri pentru construirea ‘Oraș muncitoresc’ Hunedoara decret 515/1953, 1-65.

⁶⁹ Vezi SJHDAN, fond Direcția Județeană de Statistică, dos. 24/1966, f. 1-30; dos. 36/1965, f. 1-40.

propriu-zis al locuitorilor ca o consecință a urbanizării⁷⁰. Eventualele diferențe de conținut care survin ca urmare a confruntării datelor publicate și a documentelor de arhivă sunt urmarea modificărilor legislative referitoare la reorganizările succesive administrativ-teritoriale, care au fost luate în considerare la redactarea materialelor publicate ulterior. Pe de altă parte, în conformitate cu un raport al Miliției municipale din 1962, celor 55 000 de locuitorilor stabili ai orașului li s-au adăugat, numai în 1960 și 1961, 44 511 flotanți, plus diferiți membri ai familiilor hunedorenilor, a căror prezență în urbe nu a fost oficial înregistrată în documentele de evidență ale autorităților locale⁷¹. Ponderea foarte mare a locuitorilor cu domiciliul temporar în oraș – aproape egal cu populația stabilă – pune sub semnul întrebării relevanța datelor statistice în demersul de reconstruire a unei imagini coerente a dimensiunii sociale a Hunedoarei. Astfel, problematicele abordate în rapoartele Spitalului asupra stării de sănătate a populației, a Miliției despre ratele de infracționalitate, a autorităților locale despre gospodărirea orașului, a reprezentanților Combinatului referitor la productivitatea muncii etc. au luat în calcul fie date statistice cuprinzând numai populația stabilă, fie altele incluzând-o și pe cea flotantă⁷². Grilele de analiză, ca urmare, nu au fost întotdeauna uniforme, iar aceste diferențe au constituit unul dintre principalele motive pentru prevederile frecvent contradictorii cu privire la proiecțiile de dezvoltare viitoare ale orașului sau la necesarul de resurse pentru administrarea eficientă a urbei. Această situație aparține a individualizat orașul Hunedoara în peisajul industrial al României socialiste.

Semn că, pe parcursul a numai un deceniu, atașamentul real față de noua geografie economică impusă de regimul politic nu a fost suficient de puternic încât să asigure o re poziționare de lungă durată a populației, modificările survenite în comportamentul indivizilor denotând prioritatea acestora de a-și găsi un loc de muncă

⁷⁰ Datele statistice de după 1948 includ și populația din localitățile Boș, Groș și Răcăștia care după 1940 au trecut în administrația orașului. Vezi I. Measnicov, *Contribuții la studiul migrației interne în România. Migrațiile interne în perioada 1941–1948*, „Revista de statistică”, XVII, 10, octombrie 1968, p. 21; A. Golopenția, *Rezultatele preliminare ale recensământului general al populației din 1948*, „Probleme economice”, 3/1948. Date ulterioare referitoare la recensămintele din 1956 și 1966 au luat în calcul legislația în vigoare la momentul publicării rezultatelor: „pentru anii 1930 și 1948 s-a inclus populația municipiilor, orașelor și comunelor suburbane; pentru anul 1956 s-a inclus populația orașelor și a comunelor asimilate urbanului, iar pentru anul 1966 populația municipiilor, orașelor și comunelor suburbane, potrivit organizării administrative a teritoriului din Legea 2/1968 și Hotărârilor Consiliului de Miniștri pentru delimitarea municipiilor, orașelor și comunelor”. *Recensământul populației și Locuințelor din 15 martie 1966*, vol. I. *Rezultate generale, Partea I, Populație*, Direcția centrală de statistică, 1969, p. 8; pentru modificări ulterioare ale organizării administrative teritoriale a orașului Hunedoara prin includerea în componența sa a satelor din zonele învecinate vezi SJHDAN, fond Primăria Hunedoara – Secretariat, dos. 114/1962, f. 192-190.

⁷¹ Vezi SJHDAN, fond PCR Municipiu Hunedoara, dos. 1/1962, f. 57.

⁷² Vezi, de exemplu, datele publicate după Recensământul din 1948.

cât mai aproape de casă⁷³. Relația dintre calitatea spațiului de locuit și dinamica fluxului migrator al forței de muncă, pe de o parte, și pe de altă parte, dezvoltarea de noi facilități pentru un trai decent în interiorul nou-createlor așezări urbane a creionat principala componentă de re-dimensionare a Hunedoarei după 1960. Dacă în anii imediat următori celui de-Al Doilea Război Mondial populația s-a deplasat pe distanțe mai mari, de la un capăt al țării spre celălalt, stabilindu-și domiciliul în funcție de disponibilitatea slujbelor și prezentând un comportament mult mai oscilant, ulterior, acest model a fost înlocuit de naveta pe distanțe medii și mici, zilnică sau săptămânală, ca o expresie a diversificării ofertei de slujbe, dar și a modernizării⁷⁴. Extinderea urbanului în rural, atât instituțional cât și economic, integrarea teritoriilor localizate în vecinătatea orașului propriu-zis au survenit ca urmare a unui proces complex de autoreglare a societății. De exemplu, extinderea obiceiurilor consumiste, îmbunătățirea standardului de viață, a dotărilor locuințelor s-au transpus în plan social în echilibrarea rolului sexelor la nivelul nucleelor familiilor, dar și în modificarea comportamentului social al forței de muncă.

Concluzii

Procesul de mobilitate profesională a forței de muncă a fost expresia felului în care autoritățile au înțeles să aloce și să gestioneze resursele și strategiile industriale. Mobilitatea forței de muncă a scos în evidență și neajunsurile birocratice ivite pe parcurs. Faptul că sistemul politic era corupt în esența sa a fost mult mai semnificativ decât eventualele schimbări de priorități survenite la nivelul politicii românești în anii următori morții lui Stalin, iar aceasta s-a reflectat cel mai bine în strategiile adoptate în plan local pentru a soluționa problema forței de muncă în detrimentul celei a spațiului de locuit. Comportamentul instabil al unui număr atât de mare de muncitori în interiorul orașului a influențat elaborarea planurilor de perspectivă urbană, în special după 1960. Ca atare, populația reușește să-și delimiteze reperele propriei identități în raport cu posibilele beneficii ale industrializării: percepția nivelului de trai în raport cu înțelegerea oficială și posibilele consecințe ale acesteia asupra strategiilor de dezvoltare a regiunii.

⁷³ Asupra mobilităților în România după 1960, vezi Veselina Uruclu, *Aspecte ale mobilității teritoriale a populației orașelor din România*, „Revista de statistică”, XX, 1, ianuarie 1971, p. 59-60; Ioana Ștefănescu, Petre Deică, *Arii de mare concentrare a industriei*, „Revista de statistică”, XXI, 4, aprilie 1972, p. 3-11; R. Halus, *Structura populației active în profil teritorial*, „Revista de statistică”, XVIII, 10, octombrie 1969, p. 38-47; idem., *Populația activă în România și tendințe în structura pe vârste*, „Revista de statistică”, XVIII, 7, iulie 1969, p. 50-65; Iuliana Pop, *Evoluția populației orașelor din Transilvania*, „Revista de statistică”, XVIII, 4, aprilie 1969, p. 91-94; I. Measnicov, *Contribuții la studiul migrației interne în România. Migrația internă în perioada 1948-56*, „Revista de statistică”, XVIII, 2, februarie 1969, p. 22-32; E. Roventă, *Dezvoltarea industriei în județul Hunedoara*, „Revista de statistică”, XIX, 10, octombrie 1970, p. 70-72.

⁷⁴ Dumitru Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, București, Edit. Academiei RSR, 1984, p. 100-109.

Pe de altă parte, contrar ideii că ar fi existat un strâns control asupra indivizilor prin strategiile mobilizatoare și productive ale statului, cursul evenimentelor a arătat că multe dintre inițiativele legislative au fost o reacție la modificările survenite în comportamentul populației. Mai mult, ele s-au înscris în tendințe similare ale Europei de Est. De exemplu, ca urmare a politicii de industrializare și urbanizare intensive a regimului începând cu sfârșitul anilor '50 și pe tot parcursul deceniului următor, s-au înregistrat un declin continuu al nupțialității și al natalității, dar și creșterea instabilității cuplului. Multiplicarea slujbelor, accesul la educație și dorința de a avea un nivel de trai mai bun, dar și situația problematică a locuințelor, aprovizionarea deficitară cu bunuri de larg consum au afectat negativ comportamentul demografic al populației nou urbanizate. Dacă revizuirea legislației în domeniul avortului în 1966 s-a realizat și pe fondul acestor schimbări pe lângă reconsiderările ideologice ale oficialităților, etapele parcurse de societate până la momentul respectiv pot sta la baza unui demers fertil pentru identificarea schimbărilor comportamentale, a raportării individuale, deci subiective, la noile condiții social-economice ale României. Hunedoara reprezintă locul perfect pentru o astfel de analiză pentru că realitățile locale au valoare reprezentativă pentru cele naționale. Un spațiu urban apărut ca urmare a preocupării excesive pentru industrializare a devenit în fapt martorul unor reacții extreme: cea mai ridicată rată de mobilitate la nivel de țară, valori substanțiale ale urbanizării, și una dintre cele mai scăzute valori ale sporului natural din România.

În egală măsură, planificarea orașului nu este nimic altceva decât expresia culturii momentului. Fie că aceasta circumscrie aspecte economice, estetice sau sociale, forma finală a unui spațiu urban reprezintă cel mai coerent întrepătrunderea mai multor planuri care se influențează și se condiționează reciproc. Procesul arhitectural de construire a spațiului, marcat de schimbările estetice și tehnice survenite pe parcursul celor două decenii, a determinat însă, apariția a două planuri distincte. Atâta timp cât diviziunea tehnologică determină în planurile productive o complementaritate a muncii, cea socială provoacă segregare, disparități, conflicte. Distincția, cel mai bine ilustrată în rezultatele procesului de sistematizare și de urbanizare din Hunedoara, s-a transpus în practică inclusiv prin schimbările apărute la nivelul socialului, respectiv, delimitarea în interiorul orașului a grupurilor profesionale. Știut fiind că problema spațiului de locuit pentru noii veniți nu a fost în întregime soluționată decât pe parcursul anilor '70, când taberele de barăci au fost definitiv dezafectate, mobilitățile spațiale în interiorul orașului au reflectat inclusiv acest sistem de individualizare. Pe de altă parte, ceea ce a fost mai vizibil la nivelul orașului ca urmare a infuziei tehnologice s-a produs și la nivel central, atât în ceea ce privește raportul politic-economic, cât și cel dintre arhitect și tehnician. Redefinirea valențelor identităților în rândul comunităților profesionale și consecințele acestui proces asupra practicii de proiectare, și implicit, a lecturii și a semnificației proiectelor urbanistice întregesc demersul. Identificăm, ca atare, posibilitatea stabilirii gradului în care acțiunile populației din spațiul urban al Hunedoarei au influențat opțiunile proiectanților și ale arhitecților.